

УДК 65.012.412+316.64:378.1:330.341.1

DOI: 10.30857/2786-5398.2021.3.2

Валентина В. Яценко

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, Україна*

ГНОСЕОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТРУКТУРНО- ІННОВАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню сутності та специфіки соціальної відповідальності закладів вищої освіти в умовах трансформаційної економіки. Зокрема, наголошується, що за структурно-інноваційних перетворень «техносферна безпека» як готовність до соціальної відповідальності дозволяє реалізувати ідею інтеграції філософських, юридичних, соціологічних та педагогічних підходів щодо розвитку сучасних закладів вищої освіти. Найважливішими чинниками формування соціальної відповідальності при цьому виступають орієнтованість на реалізацію професійної відповідальності, автономія закладів вищої освіти, дотримання принципу свободи вибору та відповідальності в організації дуальної освіти та практико-орієнтованої науково-дослідної діяльності. Гіпотезою дослідження є твердження про те, що гносеологічна сутність становлення та формування соціальної відповідальності закладів вищої освіти в умовах структурно-інноваційних перетворень втілюється в поступове формування «техносферної безпеки». Метою дослідження є визначення гносеологічної сутності становлення та формування соціальної відповідальності закладів вищої освіти в умовах структурно-інноваційних перетворень. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: історичний аналіз – для дослідження послідовної зміни концепцій соціальної відповідальності вищої школи відповідно до етапів історичного розвитку суспільства; аналіз та синтез – для з'ясування змісту складових системи соціальної відповідальності закладів вищої освіти. Визначено, що технологічною основою послідовної зміни складових соціальної відповідальності вищої школи є ланцюжок «цілі – знання – методи – заходи». У цьому ланцюжку цілі розглядаються як очікувані нормативні результати професійної діяльності; знання, методи, засоби – як здатність (готовність) закладів вищої освіти застосовувати ефективні професійні технології задля досягнення найкращих результатів з урахуванням вимог всіх категорій стейкхолдерів. Доведено, що гносеологічна сутність становлення та формування соціальної відповідальності закладів вищої освіти визначає зміст цілей та якісну своєрідність технологій діяльності відповідно до світоглядних і загальнокультурних цінностей соціуму, а також духовні та морально-етичні норми освітньої діяльності.

Ключові слова: соціальна відповідальність; генеза; заклад вищої освіти.

Валентина В. Яценко

*Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета, Украина*

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ СТАНОВЛЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНО-ИННОВАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Статья посвящена исследованию сущности и специфики социальной ответственности учреждений высшего образования в условиях трансформационной экономики. В частности, отмечается, что в контексте структурно-инновационных преобразований «техносферная безопасность» как готовность к социальной ответственности позволяет реализовать идею интеграции философских, юридических,

социологических и педагогических подходов к развитию современных учреждений высшего образования. Важнейшими факторами формирования социальной ответственности выступают ориентированность на реализацию профессиональной ответственности, автономия учреждений высшего образования, соблюдение принципа свободы выбора и ответственности в организации дуального образования и практико-ориентированной научно-исследовательской деятельности. Гипотезой исследования является утверждение, что гносеологическая сущность становления и формирования социальной ответственности учреждений высшего образования в условиях структурно-инновационных преобразований воплощается в постепенное формирование «техносферной безопасности». Целью исследования является определение гносеологической сущности становления и формирования социальной ответственности учреждений высшего образования в условиях структурно-инновационных преобразований. Для решения поставленных задач использованы следующие методы исследования: исторический анализ – для исследования последовательного изменения концепций социальной ответственности высшей школы в соответствии с этапами исторического развития общества; анализ и синтез – для уточнения содержания составляющих системы социальной ответственности учреждений высшего образования. Определено, что технологической основой последовательного изменения составляющих социальной ответственности высшей школы является цепочка «цели – знание – методы – мероприятия». В этой цепочке цели рассматриваются как ожидаемые нормативные результаты профессиональной деятельности; знания, методы, средства – как способность (готовность) учреждений высшего образования применять эффективные профессиональные технологии для достижения наилучших результатов на основе требований всех категорий стейкхолдеров. Доказано, что гносеологическая сущность становления и формирования социальной ответственности учреждений высшего образования определяет содержание целей и качественную специфику технологий деятельности в соответствии с мировоззренческими и общекультурными ценностями социума, а также духовные и морально-нравственные нормы образовательной деятельности.

Ключевые слова: социальная ответственность; генезис; высшие учебные заведения.

Valentyna V. Yatsenko

**Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council, Ukraine**

**GNOSEOLOGICAL ASPECTS IN BUILDING SOCIAL RESPONSIBILITY
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL
AND INNOVATIVE TRANSFORMATIONS**

The article provides insights into the nature and specifics of social responsibility of higher education institutions in the context of transformational economy. In particular, it is argued that in the frameworks of structural and innovative transformations, technogenic safety as a readiness to be socially responsible, contributes to implementing the idea of integration of philosophical, legal, sociological and pedagogical approaches to enhance the performance of modern higher education institutions. The most critical factors in building social responsibility are the focus on professional responsibility, autonomy of higher education institutions, as well as the compliance with the principle of freedom of choice and responsibility in providing dual education services and applied research. The hypothesis of the study is the statement that in the context of structural and innovative transformations, the gnosological nature of social responsibility of higher education institutions is embodied in gradual building of a technogenic safety paradigm. The research objective is to explore the specifics of social responsibility of higher education institutions from the perspectives of structural and innovative transformations. To attain the study agenda, the following research

methods have been employed: historical analysis – to track successive changes in social responsibility concepts in the area of higher education subject to evolutionary development of society; analysis and synthesis techniques – to reveal the content and structure of a social responsibility framework. The findings demonstrate that a technological background to facilitate successive change in the structure of social responsibility elements is the following chain relationship: goals – knowledge – methods – activities. In this chain, goals are considered as expected professional performance outcomes; knowledge, methods and activities – as the capacity (readiness) of higher education institutions to implement effective professional technologies to attain the best results along with meeting all stakeholders' demands. The summary concludes that the gnoseological implications in building social responsibility in higher education institutions affect the content of goals and the qualitative variety of tools which rely upon worldview and cultural societal values, as well as moral principles and ethical standards of educational activities.

Keywords: social responsibility; genesis; higher education institutions.

Постановка проблеми. Процеси, які у сучасному світі й у суспільстві, об'єктивно ведуть до необхідності усвідомлення ступеня значимості соціальної відповідальності різними суб'єктами суспільно-історичної та соціально-політичної діяльності. Сьогодні багато вчених, фахівці практики говорять про збільшену актуальність проблеми та роль соціальної відповідальності сучасних соціальних інститутів. Соціальна відповідальність є механізмом формування індивідуальної та соціальної суб'єктності її суб'єктів, яка інструментально впливає на вирішення найскладніших соціальних питань, що стосуються як розвитку суспільства в цілому, так і взаємин між державою (в особі її соціальних інститутів) та індивідом.

Соціальна відповідальність відноситься до дій організації, спрямованих на підтримку сталого розвитку суспільства та навколишнього середовища, а також збереження тривалого існування організації шляхом мінімізації негативних та максимізації позитивних впливів на суспільство та навколишнє середовище, за допомогою ініціативної взаємодії та обміну інформацією із зацікавленими сторонами у всіх сферах впливу організації. Соціальна відповідальність відноситься до тих ініціатив закладів вищої освіти (ЗВО), які починаються з виконання законодавчих вимог, але йдуть далі і роблять внесок у прийняття організації суспільством. Доцільно відзначити, що ЗВО отримує прийняття суспільством, тільки дотримуючись національних законів і застосовних міжнародних угод і відповідаючи вимогам і потребам суспільства, що постійно трансформуються, і має безперервно змінювані очікування.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Традиційно у вузькому контексті соціальної відповідальності основним напрямом роботи університетів є сприяння соціально-економічному розвитку регіонів, насамперед через підготовку кадрів та зміцнення потенціалу науки (Д. Чарльз [1], Д. Норт [2], Дж. Кемпбел [3], А. Шотер [4], Е. Фуруботн [5]). Деякі дослідники цілком обґрунтовано розглядають соціальну відповідальність (social responsibility) у широкому аспекті як одну із соціальних функцій університету, підкреслюючи тим самим особливий фокус діяльності університетів: орієнтованість на потреби суспільства в цілому та окремих громадян зокрема (Е. Остром [6]), у тому числі тих, що проживають на окремих територіях або об'єднаних в окремі спільноти (Р. Акерман [7]); активну соціальну позицію університетів щодо своєї території (Дж. Муна [8]). Такі підходи детерміновані результатами аналізу розвитку зарубіжних систем вищої освіти, які обґрунтовують необхідність розробки етики «корпоративної соціальної відповідальності» закладів вищої освіти за принципом бізнес-інститутів – так званий «акціонерний» підхід (stakeholder approach) (К. Девиса [9]), у світлі якого порушується питання про необхідність ширшого трактування поняття «соціальна місія» університетів

(А. Почтовюк [10]). Але досі в науці недостатньо вивчено витoki та генеза послідовності формування соціальної відповідальності вищої освіти як ключового пріоритету національної освітньої політики.

Метою даного дослідження вивчення умов і факторів генези поступового формування соціальної відповідальності в закладах вищої освіти сучасної України, а також визначення сучасних напрямів розвитку соціальної відповідальності в навчальних закладах.

Результати дослідження. Представники ЮНЕСКО, університетів у публікаціях останніх років висвітлюють проблеми розвитку університетської освіти як складової системи вищої освіти у ХХІ столітті. Серед них [1]: масовізація вищої освіти; інтернаціоналізація; фінансова криза університетів та шляхи виходу з неї; диверсифікація вищих навчальних закладів; проблеми якості вищої освіти; новітні технології навчання та проблема відкритості та конкурентоспроможності університетів; вирівнювання національних освітніх систем та роль університетів у цьому процесі; удосконалення управління; соціальна відповідальність університетів [10]. Під соціальною відповідальністю вищої освіти слід розуміти відповідальність закладів вищої освіти, зокрема університетів як соціального інституту перед суспільством за результати та якість своєї професійної діяльності.

Ще в середні століття в основу соціальної відповідальності ЗВО було покладено такі цінності та принципи, як свобода; автономія; освіта, заснована на християнському світогляді; повага до людської індивідуальності; національні цінності; соціальна та інтелектуальна елітарність. Надалі ці риси стали характеристиками «ідеального університету», а сама модель класичного університету змінилася, виникли національні моделі університетів (наприклад, американська, англійська, французька та ін.). Найбільш поширеною у світі стала гумбольдтівська модель університету, основною ознакою якої є поєднання дослідницької та навчальної діяльності.

Аналіз проблеми соціальної відповідальності вищої освіти неможливо без вивчення факторів, які найбільше вплинули на розвиток університетських моделей у ХХ та ХХІ століттях [1]. Найважливішими чинниками змін у функціонуванні класичних університетів є глобалізація, інтернаціоналізація, масовізація вищої освіти, проблема фінансування університетів, використання нових технологій навчання.

В економічній науці (менеджмент) з початку 1950 років до теперішнього часу теорія корпоративної соціальної відповідальності пройшла значну еволюцію від спрямованості як «обов'язок осіб, які приймають рішення, вживати таких дій, які будуть спрямовані не тільки на задоволення власних інтересів, але також на захист і примноження суспільного багатства» [4] до концепції сталого розвитку та корпоративного громадянства, в якій корпоративна відповідальність «ставиться до добровільної відповідальності, що виходить за рамки обов'язкової, та наголошує на рівній важливості соціальної, екологічної та економічної відповідальності корпорації» [11].

Соціально справедлива ідея диференціації університетів щодо рівня їх інноваційності та наукового потенціалу, особливо в умовах збільшення їх чисельності та масовізації вищої освіти, містить у собі небезпеку її девальвації, спричинену високим рівнем корупції в державі. Свого часу за подібних умов в Україні відбулося певне знецінення звання «національного університету».

До нових університетських моделей належить модель «корпоративного університету», який передбачає надання освіти насамперед персоналу певних фірм та корпорацій. Розвиток такої моделі вищої освіти може призвести до недооцінки фундаментальних досліджень, гуманітарних наук, культурологічних програм класичних університетів. У країнах СНД запроваджується модель «регіонального університетського комплексу», яка дозволяє більш ефективно враховувати особливості, потреби та можливості певного регіону при формуванні

його освітньої політики. У системі вищої освіти Франції така ідея реалізована у формі регіональних академій.

До нових моделей альтернативної освіти XXI ст., не передбачає безпосереднього контакту викладача та студента, належить модель «відкритого університету». В Україні така ідея найбільш реалізована у формі заочної освіти, поряд з багатьма соціальними перевагами здобуття вищої освіти в умовах її масовізації та демократизації, містить багато проблем, пов'язаних з невисоким у більшості випадків рівнем якості професійної підготовки, девальвацією знань та освітнього процесу, корупцією. Альтернативна освіта розвивається у напрямі «дистанційної освіти» та «віртуальних університетів». В умовах українського освітнього простору розвиток цього напрямку освіти передбачає вирішення цілої низки правових, економічних, інформаційно-технологічних проблем, що є обов'язковою умовою забезпечення не лише можливості, а й якості вищої освіти, здобутої в такий спосіб.

Входження України до Болонського процесу актуалізувало проблему створення, збереження та розвитку національних українських університетів. Сутність цієї проблеми у діалектиці процесів глобалізації та націоналізації вищої освіти в Україні. Ідея національного університету ґрунтується на національно-культурному фундаменті його діяльності. Відомий дослідник у галузі вищої освіти М. Хельме зазначає, що «університет відіграє суттєву роль у виявленні та збереженні культурно-історичної самобутності» [11, с. 326].

Концепція соціальної відповідальності відображена міжнародним стандартом ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility (IDT): «Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив її рішень та діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозору та етичну поведінку, яка сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, відповідає застосовуваному законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки, інтегровано в діяльність усієї організації та застосовується у її взаєминах» [6].

На жаль, стрімкий процес девальвації значущості та якості вищої освіти в Україні призвів до того, що випускники університетів не відповідають багатьом вимогам до фахівців з університетською освітою, які склалися ще за радянських часів. Соціально відповідальна вища освіта має забезпечити високий рівень реалізації не лише традиційних – навчальної та дослідницької функцій, а й нових – інноваційної та підприємницької. В умовах українського суспільства особливу увагу треба надати виконанню соціально-відповідальної функції вищої освіти.

Висновки та пропозиції. Громадянським суспільством з давніх часів вивчалися поняття: соціум, суспільство, держава, громадянське суспільство, відповідальність, обов'язок, борг, покарання, засіб, соціальна відповідальність. Проведене дослідження гносеологічного походження категорії «соціальна відповідальність» довело, що у етиці відповідальності світ приймається з його недоліками. В вищій школі України корпоративна соціальна відповідальність пройшла значну еволюцію. Концепція соціальної відповідальності відображена в міжнародному стандарті ISO 26000:2010. Опрацювання похідних ідей соціальної відповідальності вивчалось й у юриспруденції. організація педагогічного процесу прагне розвитку добровільної відповідальності, що виходить за рамки обов'язкової, і підкреслює рівну важливість соціальної, екологічної та економічної відповідальності.

References

Література

1. Charles, D. R. (2005). Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities. In: <i>Rebalancing the Social and Economic. Learning, Partnership and Place</i>. C. Duke, M. Osborne, B. Wilson (eds.). NIACE. P. 148–150.	1. Charles D. R. Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities. In: <i>Rebalancing the Social and Economic. Learning, Partnership and Place</i>. C. Duke, M. Osborne, B. Wilson

2. Nort, D. (1997). *Instituty, institucionalnye izmeneniia i funkcionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Nachala. 180 p. [in Russian].
3. Campbell, J. L. (2006). Institutional Analysis and the Paradox of Corporate Social Responsibility. *American Behavioral Scientist*, Vol. 49 (7), P. 925–938.
4. Schotter, A. (1981). *The Economic theory of social institutions*. Cambridge: Cambridge University Press. 177 p.
5. Furubotn, E. G., Rikhter, R. (2005). *Instituty i ekonomicheskaia teoriia: dostizheniia novoi institucion. ekon. teorii* [Institutions and Economics: Advances in New Institutional Economics]. Translation from English ed. V. S. Katkalo, N. P. Drozdova. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University. 702 p. [in Russian].
6. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. 280 p.
7. Ackerman, R. W. (1973). How companies respond to social demands. *Harvard Business Review*, № 51 (4), P. 88–98.
8. Moon, J. (2002). Business social responsibility and new governance. *Government and Opposition*, Vol. 37, P. 385–408.
9. Davis, K. (1960). Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, Vol. 2(3), P. 70–76.
10. Pochtoviuk, A. B. (2013). *Profesiino-kvalifikatsiina vidpovidnist yak vektor rozvytku vyshchoi shkoly v interesakh natsionalnoi ekonomiky* [The professional and high quality of the vector of development of the whole school in the interests of the national economy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia "Ekonomika": zbirnyk naukovykh prats = Scientific notes of the National University "Ostrozka Academy". Series "Economics": collection of scientific works*, Vol. 24, P. 44–48 [in Ukrainian].
11. Halme, M. (2009). Philanthropy, integration or innovation? Exploring the financial and societal outcomes of different types of corporate responsibility. *Journal of Business Ethics*, Vol. 84 (3), P. 325–339.
- (eds.). NIACE, 2005. P. 148–150.
2. Норт Д. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики*. М.: Начала, 1997. 180 с.
3. Campbell J. L. *Institutional Analysis and the Paradox of Corporate Social Responsibility*. *American Behavioral Scientist*. 2006. Vol. 49(7). P. 925–938.
4. Schotter A. *The Economic theory of social institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 177 p.
5. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. *Институты и экономическая теория: достижения новой институцион. экон. теории*. Пер. с англ. под ред. В. С. Каткало, Н. П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. 702 с.
6. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1990. 280 p.
7. Ackerman R. W. *How companies respond to social demands*. *Harvard Business Review*. 1973. № 51 (4). P. 88–98.
8. Moon J. *Business social responsibility and new governance*. *Government and Opposition*. 2002. Vol. 37. P. 385–408.
9. Davis K. *Can business afford to ignore social responsibilities?* *California Management Review*. 1960. Vol. 2(3). P. 70–76.
10. Почтовіюк А. Б. *Професійно-кваліфікаційна відповідність як вектор розвитку вищої школи в інтересах національної економіки*. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: збірник наукових праць. Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2013. Вип. 24. С. 44–48.
11. Halme M. *Philanthropy, integration or innovation? Exploring the financial and societal outcomes of different types of corporate responsibility*. *Journal of Business Ethics*. 2009. Vol. 84 (3). P. 325–339.